

PELLES Márton*

Pécsi Egyetem KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
University of Pécs, Faculty of Business and Economics IPHD Program in Regional
Development

**A FIUMEI HITELBANK RT. TÖRTÉNETE ÉS
VÁLLALKOZÁSGENERÁLÓ SZEREPE
1887–1907 KÖZÖTT**

THE HISTORY AND THE ENTERPRISE GENERATION ROLE OF THE
CREDITBANK OF FIUME BETWEEN 1887 AND 1907

ABSTRACT

The Creditbank of Fiume was established by the Hungarian General Creditbank and Arturo Steinacker in Fiume in 1881. First it operated in the name of Steinacker & Co. Ltd., but later in 1887 it became the Creditbank of Fiume. In 1907 the local company joined to the General Creditbank, and has lost its independence. Therefore, in my lecture and study, I present how this financial institution settled in the Hungarian port city of Fiume (which was the only pier to the world market for Hungary), and how it created many new and innovative factories like the first Hungarian Rice milling Ltd., the first Oil Refinery Company in the Austro-Hungarian Monarchy, and other important local industrial companies. In my research I rely on my collection in the Fiume State Archives and the sources found in the Hungarian Archives. From my work, I look forward to seeing how Fiume's financial life works 100 years ago and see how FDI investments in the port city were working during the dualism.

Kulcsszavak: Bank, Fiume, Gazdaságtörténet, Iparosodás, Kereskedelem

Keynotes: Bank, Fiume, Economical history, Industrial development, Trade

1. Bevezetés

Fiume városa 1776–1918 között megszakításokkal ugyan de Magyarország tengeri kijárata volt. A várost még Mária Terézia kapcsolta Magyarországhoz 1776-ban és az végleg 1918. október 28-án hagyta el Magyarországot.¹ A dualizmus idején, amikor a leghosszabb ideig tartozott megszakítás nélkül Magyarországhoz,

* PhD hallgató/PhD student; email: pelles.marton@tkk.pte.hu.

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP–18–3–I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

a település közlekedési lehetőségeit állami támogatással mesterségesen fejlesztették, melynek hatására Fiume modern kikötővé épült. A helyben megtelepült ipari és kereskedelmi vállalatok mellett, azonban a helyi és helybe települt pénzügyintézetek is legalább annyira fontosak voltak, mint előbbiek, hiszen ezek biztosították a pénz áramlását a gazdasági szervenek között. Azt, hogy Fiume mennyire fontos pénzügyi központtá vált az 1900-as évek elejére jól mutatja az is, hogy a pénzügyi vagyoni mérete szerint Magyarország 10 legnagyobb városa között volt.² Jelen tanulmányomban az egyik ilyen ütőér, a Fiumei Hitelbank Rt. történetét mutatom be, mely nem csak a hagyományos pénzügyi szolgáltatásaival volt jelen a városban, hanem működőtőke beruházásokkal jelentős szerepet vállalt a város iparvállalatainak keresztül a gazdasági élet élénkítésében is.

2. A Fiumei Hitelbank Rt. története

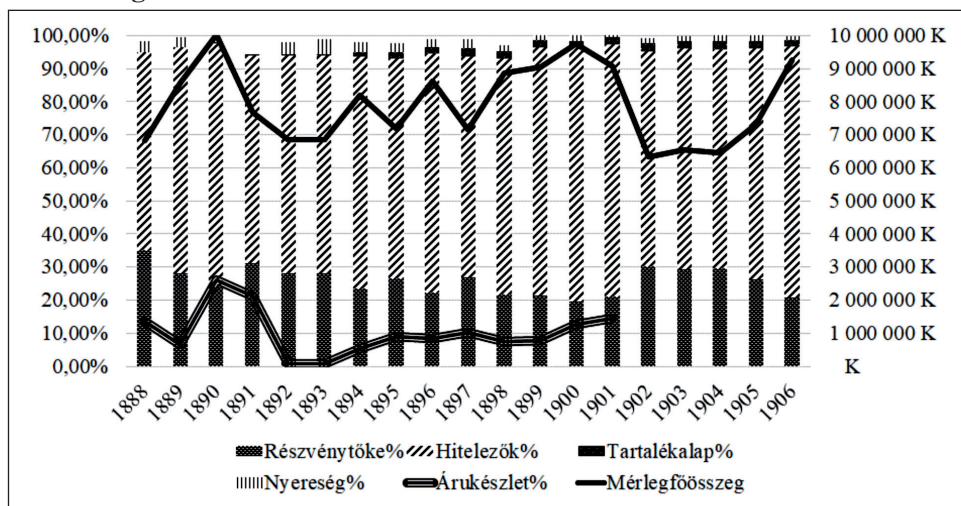
A Fiumei Hitelbank elődszervezete a Steinacker és Társa cég volt, mely Fiumében az 1880-as évek elején jött létre, hogy előmozdítsa a város pénzügyi és gazdasági életének fejlődését.³ Magának Steinacker Arthurnak az életéről keveset tudunk, ami bizonyos az az, hogy a család német és felvidéki cipszer gyökerekkel rendelkezett. Arthur apja Steinacker Gusztáv evangélikus lelkész volt többek között Gölnicbányán, ahol Arthur született (1845), majd 1846-tól Triesztben. A család szabadságharc után Weimarban telepedett le, és a Steinacker fiúk (Edmund, Sándor, Arthur) így képessé váltak, hogy magyar gyökereik mellett a nyugati fejlett világot is otthonuknak érezzék. Közülük Arthur a pénzügyi pályát választotta és előbb Stuttgartban (1861), majd Londonban lett bankár.⁴ Innen került a kiegyezést követően előbb Pest-Budára majd Triesztbe, ahol 1872. július 23-án a helyi szabadkőműves páholy tagja lett.⁵ Steinackert az 1880-as években már Fiumében találjuk, ahol „társával”, akiben Ossoinack Lajost sejtethetjük közösen fáradoztak a város gazdasági fellendítésén.⁶ A Magyar Általános Hitelbank 1880. évi üzleti jelentéséből kiderül, hogy a Steinacker és Társa cég finanszírozásában már ekkor részt vett a budapesti pénzügyintézet kültagképp.⁷

A Steinacker cég pénzügyi mutatóiról és konkrét tevékenységéről keveset tudunk. Nagy a valószínűsége, hogy rajtuk keresztül vagy az ő helyismeretükkel alapította a MÁH a fiumei rizshántoló és a kőolajfinomítógyárakat az 1881–1882-es években. Ugyanakkor a MÁH nyereségrészesedését ismerjük a Steinacker cégben, ennek összege 1884-ben 35 250 Ft, 1885-ben 73 416 Ft és 1886-ban 80 175 Ft volt, tehát növekvő tendenciát mutatott.⁸ Vélhetően ez volt az oka annak, hogy 1887-ben a társaságot a MÁH affiliálta és így ekkor alakult meg (1887. január 25-én) A Fiumei Hitelbank Rt. (Banca di Credito Fiumana S.A.) 1 200 000 Ft. alaptőkével; székhelye Fiumében a Via albergo vecchio és a Via Adamich sarkán volt.

A társaság elnöke Ciotta János Fiume polgármestere, alelnöke Ribáry Sándor lett, de a tényleges vezetői tisztséget a vezérigazgató Steinacker Arthur látta el.⁹ További igazgatók voltak: Rosenberg Félix, Engel Miksa, Ehrlich Emil, Cosulich

Lajos, Frank Antal, Meynier Henrik, Mautner Zsigmond, Radvánszky Géza és Walthier Gyula tehát helyi fiumei vállalkozók és a MÁH vezetőségének tagjai.¹⁰ A társaság a banküzemtanra jellemző pénzügyi üzletek mellett azonban a kor pénzügyi intézeteire jellemző módon áruüzlettel is foglalkozott.¹¹ Egészen pontosan részt vett a fiumei rizshántoló és kőolajfinomítógyárak termékeinek eladásában és szerepet vállalt a fiumei liszt- és fakiviteli üzletágakban is.¹² Mielőtt azonban elemezzük a bank tevékenységét érdemes áttekintenünk, hogy fennállása alatt 1887–1907 között miből volt pénze a társaságnak. Már Szász Antal is leírja nagyívű munkájában, hogy a kor részvénytársasági formában működő bankjaiban is az lett volna az előnyös, ha részvénytőkén keresztül kerül finanszírozásra a banki tevékenység, hisz ez egy hosszútávú tőkeközvetítést jelentett volna a tőkés és az iparosok között.¹³ Ezzel szemben, ahogy látni fogjuk a Fiumei Hitelbank leginkább a hitelezői révén finanszírozta tevékenységét, azaz valószínűleg más bankok, akár az anyacég MÁH pénzt közvetítette saját csatornáin keresztül rövidlejáratú kölcsönök formájában. Az alábbi ábrán koronára váltott értékben mutatom be a Fiumei Hitelbank adott éves mérlegfőösszegén és annak részletin keresztül a bank működését, melynek magyarázatához fel fogom használni az éves pénzügyi jelentéseket. is.

1. ábra: A Fiumei Hitelbank Rt. néhány pénzügyi mutatója
Figure 1.: A few financial data from the Fiumei Hitelbank Rt.

Forrás: Compassok 1887–1907.

Értelemszerűen a jobb oldali tengely mutatja a Fiumei Hitelbank Rt. évenkénti mérlegfőösszegét koronában, a halmozott oszlopdiaagramok pedig négy forrását (részvénytőke, hitelezők, tartalékalap, nyereség) ezen évenkénti összegnek százalékokban; ezen négy többször 100%-ban kitette a mérlegfőösszeget, de olykor egyéb most fel nem tüntetett források bevonása miatt ez nem törvényszerű. Az ábrán

ugyancsak feltüntettem a megfelelő mérlegoldalról az árukészletet a mérlegfőösszeg százalékában, hogy lássuk ezen adat változást és hatását a bank összeteljesítményére.

Elsőre szembetűnő kell, hogy legyen, hogy a bank mérlegfőösszege magasan meghaladta a részvénytőke értékét; átlagosan 1887–1907 között a mérlegfőösszeg 26%-át adta a részvénytőke, míg a hitelezők 70%-át. A bank kezdeti 3–4 évét a gyarapodás és az üzleti tevékenység felfutása jellemezte, mely 1891-ben kezdett mélyrepülésbe. Ennek oka az üzleti jelentések tanúsága szerint a bank faáru üzlete volt, mely ekkoriban a világpiacon kereslet ingadozása következtében veszteséges üzemmé vált a fiumeiek részére. Maga a jelentés úgy fogalmaz „A fiumei hitelbank, ha egyszer dongakiviteli üzletétől megszabadult, többi üzleteiben bírja azon alapokat, amelyek részére a megfelelő jövedelmezőséget jövőre biztosítják”.¹⁴ Annak érdekében, hogy a bank finanszírozni tudja a veszteséget leértékelték a részvényeket és így a társaság alaptőkéjét 960 000 Koronára szállították le. Az ábrán az árukészlet alakulásából is látszik, hogy 1892-ben a bank megszabadult a terhes faáruüzlettől és ekkortól egy 1902-ig tartó újabb gyarapodás vette kezdetét. ezen időszakban alapította a Fiumei Hitelbank 1892-ben Copaitich Zsigmond vezetésével a Fiumei Dock-társulat Rt-t, 1896-ban Gerbaud Emil vezetésével a Fiumei Cacao- és Csokoládégyár Rt-t, 1897-ben Anton Copaitich és Francesco Colazio vezetésével a Fiumei Kávépörkölt Rt-t, 1898-ban a Fiumei gőztégla- és agyagárugyárt és 1899-ben a Fatermelő Rt-t.¹⁵ Tehát láthatjuk, hogy nem csak a Fiumei Hitelbank alapítása feleltethető meg egy működőtőke beruházásnak, hanem maga a fiumei intézet is erőteljesen részt vett az iparvállalatok alapításában, melyek székhelye é igazgatósága sokszor megegyezett a pénzügyintézet épületével és vezetésével.

1901-ben a bank is átállt az új pénzemre a koronára, de ez csak nominálisan növelte meg a pénzügyi mutatókat, hiszen reálértéken nem történt alaptőke emelés, csak konvertálás (1 920 000 K). Ugyanakkor nem ismert okokból ebben az évben szüntette be a bank az áruüzletét is. A pénzügyi jelentések ezután 1908-ig megszűnnek a Compassokban és akkor is csak szűkszavúan tudósítanak minket arról, hogy a Magyar Általános Hitelbank Rt. „1908-ban a Fiumei hitelbankot fiókjává alakította át.” Ennek okán ekkor 1907–1908-ban a Fiumei Hitelbank Rt megszűnt és helyét a MÁH fiumei fiókja vette át, melynek részletes működéséről levéltári iratok hiányában semmit sem tudunk mondani. Az bizonyos, hogy annak is Steinacker Arthur volt fiókvezetője 1915. február 20-án Stuttgartban bekövetkezett haláláig.

3. A Fiumei Első Magyar Rizshántoló- és Keményítőgyár Rt.

A fiumei rizshántoló gyárat a Steinacker és Társa Rt. és Ossoinack Lajos a Magyar Általános Hitelbank finanszírozásával 1881. július 11-én alapította.¹⁶ A gyár budapesti székhellyel és 800 000 Ft (1 600 000 K) tőkével alakult, elnöke Zichy Nándor lett, alelnöke pedig Pallavicini Ede őrgróf (Magyar Általános Hitelbank) és Steinacker Arthur; az igazgatósági tagok Cunradi Jenő, Frank Antal, Kornfeld Zsig-

mond, Ossoinack Lajos, Singer Vilmos és Walthier Gyula voltak.¹⁷ Az évek során a vezetőség kis mértékben cserélődött, például 1901-ben Herz Ármin és Barcza Károly igazgatósági tagok lettek, valamint 1905-ben Kilényi Hugó és Rosenberg Félix is.¹⁸ A fiumei gyárépületnek 1904-ig Ossoinack Lajos volt a vezetője, aki kiváló munkájáért a vállalat közgyűlésétől 1886-ban 8.000 Ft jutalmat kapott.¹⁹

Maga az üzem Fiume külvárosában, Ponsalban épült fel és két gyárépületből állt: a rizshántolóból és a keményítőgyárból.

Az üzem már a kialakítás során korszerűnek számított. Amellett, hogy 520 lőerőnyi gépi hajtással bírt, a villanyvilágítást is bevezették. Évi gyártási kapacitása 500 000 q (400 000 q hántolt rizs, 30 000 q keményítő és 70 000 q melléktermék) volt, mellyel egész Ausztria-Magyarország legnagyobb hántolója lett.²⁰ Ezt követően Ossoinack vezetése alatt folyamatosan modernizálták az üzemet. Ez a gépesítésben érhető leginkább tetten: míg az alapítástól 1881–1892-ig 520 LE, addig 1893–94-ben 1 200 LE, 1895–1904 között 1 500 LE, 1905-től pedig 2 000 LE állt a vállalat rendelkezésére.²¹ Amikor már fia, Endre irányította a céget, 1910-ben bővítették a termelési kapacitásokat és így egyetlen évben az üzem akár 700 000 métermázsza termék előállítására is képessé vált.²² 1891–1910 között átlagosan 450 fő dolgozott a vállalatnál, melynek 67%-a férfi, 27%-a nő, 2,5%-a fiú és 3,5%-a leány volt.²³

A hántoló 1889–1912 között folyamatosan növelni tudta a termelésének mértékét. Ezen időszak alatt az üzem átlagosan évi 318 905 q hántolt rizst, 66 829 q keményítőt és 67 924 q mellékterméket (leginkább állati takarmánynak használták fel) állított elő. Abszolút értékben mérve a vállalat 1889–1911 között 2,6-szorosára növelte termelését. Ez koronaértéken számítva azt jelentette, hogy a rizshántoló 1883-ban 596 093 K, 1885-ben 1 868 743 K, 1895-ben 8 333 333 K, 1904-ben 12 000 000 K és 1910-ben 16 675 000 K értékben állított elő termékeket. Ez 1882–1914 között legalább 194 697 568 K értékű termelést jelentett. Összességében a fiumei rizshántoló nagyon jó alapításnak bizonyult, melyet a Hitelbank és Ossoinack az olasz és osztrák versenytársak megjelenését követően is biztos kézzel tudott irányítani. Ezt támasztja alá az is, hogy a gyár átlagosan 15–20% osztlékot fizetett évente.

4. A fiumei Kőolajfinomító Rt.

A fiumei Kőolajfinomítógyár alapításának története kifejezetten kalandos volt. Az iparág Łukasiewicz Ignác kísérletei (1854) után jött létre, aki először állított elő lámpaolajat a kőolajból.²⁴ Ezt követően a világ több pontján kezdték kutatni a fekete aranyat. Az 1875–1885 közötti években, az akkor már elavultnak számító vitorlások nagy mennyiségű kőolajat szállítottak az Egyesült Államokból Európába, ugyanis az Amerikában zajló Rockefeller-féle árverseny lenyomta a kőolaj árát, és az olcsó áru elárasztotta az európai piacot.²⁵

Ezzel egy időben a Rothschild és Nobel családok is elkezdték kitermelni a kőolajat az orosz Batum és Baku térségében, ám szükségük volt arra, hogy Európában felépíthessék valahol kőolajfinomítójukat. Ossoinack Lajos győzte meg végül a Rothschild érdekeltségű Magyar Általános Hitelbankot arról, hogy mivel Fiume a Gibraltár-Batum képzeletbeli tengely felezőpontjánál helyezkedik el, egy oda telepített gyár tudna a legjobb eredménnyel működni. Az üzem a nagykikötőtől északnyugatra épült fel egy önálló, lezárható kőolajkikötővel amelyhez a Magyar Államvasutak saját költségén 1 320 000 Ft (2 640 000 K) értékben kiépítette a fiumei állomáshoz csatlakozó síneket, töltőállomásokat és rakodót.²⁶

A finomítót üzemeltető Kőolajfinomítógyár Rt. 1882. október 13-án alakult meg Budapest székhellyel. A társaság igazgatója Pallavicini Ede örgróf volt, az igazgatósági tagok: Deutsch Henry, Dub Mór, Kornfeld Zsigmond, Singer Vilmos, Ziffer Ede Ferenc; a felügyelőbizottságnak pedig Ghyczy Géza, Glatz Frigyes, Ossoinack Lajos és dr. Stapff Emil voltak a tagjai. A fiumei telephely műszaki igazgatója Milutin Barač lett. A társaság alaptőkéje 1 500 000 forint volt, melyet 1895-ben 4 400 000 K-ra, 1908-ban 6 600 000 K-ra, 1912-ben 8 800 000 K-ra emeltek.²⁷

Alapításakor a 40 000 m² alapterületű finomító évenként 500 000 mázsánál is nagyobb mennyiségű végterméket volt képes előállítani, ami az akkori Ausztria-Magyarország éves igényének 30%-át jelentette. Ezen felül a gyár képes volt naponta 5 000 q olajat hordókban, tartálykocsikban vagy saját kannákban elszállítani. Utóbbi igények miatt a vállalat fenntartott egy saját kannagyárat is 300 000 darabos évi gyártási kapacitással. Az üzemet a petróleumgyártáson felül kenőolaj, benzin, gázolaj és paraffin gyártására is berendezték, a termelési melléktermékek hasznosítására pedig egy műtrágyagyárat is működtettek évi 500 tehervagonnyi termelési kapacitással.²⁸ A finomító olyan világraszóló sikerré vált, hogy Ferencz József 1891. június 23-i látogatását követően 1913-ig megfordult itt több Habsburg főherceg (Ferenc Ferdinánd, Ferenc Salvator), de még a Sziám hercege, a későbbi V. Rama király is.²⁹ A részvénytársaság a termelés növelésének érdekében 1893-ban Oderbergben és Brassóban is kőolajfinomítót alapított.

A fiumei üzemben átlagosan 300 fő dolgozott, akiknek munkáját átlagosan 400 lóerőnyi gép segítette.³⁰ A finomító a vasárnapokat és az ünnepnapokat leszámítva folyamatosan üzemelt. Az 1900-as években rendszeresek voltak a munkásmozgalmi tüntetések Fiumében, és így a finomítóban is.³¹ A leghevesebb sztrájk az 1910-es volt. Szeptember 16-án 120 dolgozó tagadta meg a munkát, és követelte, hogy a napi 2,5 koronás bért 25%-al emeljék meg, csökkentsék a 12 órás napi munkaidőt és illesszenek bele két félórás szünetet, valamint, hogy május elseje legyen munkaszüneti nap. A sztrájkba csakhamar az összes (350 fő) dolgozó bekapcsolódott, sőt szolidaritásból a torpedógyári és hajógyári munkások is megtagadták a munkát. Arról nem szólnak az iratok, hogy a vállalat(ok) teljesítették-e dolgozóik követeléseit, de arról igen, hogy miután a rendőrök nem voltak képesek kezelni a helyzetet, a hadsereg bevetésével „rendeződtek” (sic!) a viszonyok.³²

A vállalat 1886–1895 között átlagosan 500 429 q, 1896–1905 között 257 848 q és 1906–1911 között 352 000 q árut állított elő, melynek átlagos évenkénti értéke 1895–1910 között 9 261 023 K volt. A források egybehangzó véleménye szerint olyan sikeres volt a kezdeti években az olajfinomítás, hogy a részvénytársaság a fiumei részleg után 1886-tól 1900-ig 60–80%-os osztalékot fizetett.³³ Ezt a képet árnyalja, hogy a Compassok a teljes Kőolajfinomító Rt. eredményeit közlik, azaz a fiumei, a brassói és vélhetően az oderbergi finomítókét is aggregálva. Ezen adatok alapján már nem volt olyan elsöprő mértékű a nyereségesség, de még így is átlagosan 18%-os osztalékot fizetett a vállalat a kezdeti években, majd 1892-től akár 40%-ot is (bár 1905-től kezdve volt olyan év is, amikor egyáltalán nem fizetett). A Kőolajfinomító Rt. tehát nem csak munkáslétszám alapján nevezhető a dualizmus korabeli Fiume egyik kiemelkedő nagyvállalatának, hanem a termelése és üzleti eredményei alapján is.

5. A kisebb vállalat alapítások

Fiumében az első komolyabb próbálkozás a gőzhajók építésére Copaitich Zsigmond nevéhez fűződik. Copaitich több hajózásban érdekelt vállalkozóval a Fiumei Hitelbank Rt. finanszírozásával 1892-ben megalapította a Fiumei Dokktársulat Rt. nevű hajójavító műhelyt Fiume Bergudi városrészében 300 000 Ft alaptőkével. A társaság részvényesei az alábbiak voltak: Fiumei Hitelbank Rt. (33%); a kiel Howaldt György Hajógyár (33%); Copaitich Zsigmond (4%); Corrosacz Gilbert (5,3%); Gorup József (9%); Polich Máté (3%); Poschich Antal (7,5%); Dr. Randich János (4,3%) Sverljuga Máté (1%). A vállalkozás tíz évre, évenkénti 80 000 K állami támogatást is kapott egy úszódokk felállítására és üzemben tartására.³⁴ A vállalat alapszabályához híven a Fiuméba érkezett kisebb gőzösök és vitorlások javításával foglalkozott, míg 1893-ban a Howaldt-féle németországi hajógyár és a Magyar Leszámítoló- és Pénzváltó Bank fel nem vásárolta a céget.

A Fiumei Cacao- és Csokoládégyár Részvénytársaság 1896-ban alakult meg a Fiumei Hitelbank támogatásával és Gerbaud Emil vezetésével, 200 000 Ft alaptőkével. A vállalat átlagosan évi 155 tonna csokoládét, 1 750 tonna kakaóport, 120 tonna kakaómasszát, 150 tonna dzsemet és 300 tonna bonbont állított elő. A vállalat termelésének növekedését mutatja, hogy 1913-ban kakaóraktárt is építetett Fiumében.³⁵ Bevétele 1897-ben 100 000 Ft, 1901-ben 595 303 K volt, 1906-tól pedig ez az érték már 1 100 000 K fölé emelkedett.³⁶ A Fiumei Kávépörköldé Rt. alapítását 1897-ben 140 000 K alaptőkével hozta létre a Fiumei Hitelbank Rt. A gyár folyamatosan csökkenő mennyiségben tudott pörkölt kávé előállítani: 1900-ban 2 750 tonna, 1902-ben 2 045 tonna, 1906-ban 1 700 tonna, 1910-ben 350 tonna árut, melynek értéke átlagosan 600 000 K volt évente.³⁷

6. Összegzés

Tanulmányomban széleskörű forrásfeldolgozással (levéltári iratok, statisztikai források, szakirodalom) bemutattam a Fiumei Hitelbank történetét 1887–1907 között különös tekintettel a pénzügyi intézmény helyi működőké beruházásaira. Összességében elmondhatjuk így száz év távlatából, hogy a Magyar Általános Hitelbank jól döntött azzal, hogy megalapította a kikötővárosban, hiszen az ottani gazdasági szereplők támogatásával és ötleteik finanszírozásával elősegítette a magyar kikötőváros és a hazai pénzügyi élet fejlődését is.

MELLÉKLET

A Fiumei Hitelbank Rt. elnökségében és igazgatóságában az alábbi személyek vállaltak a megjelölt időközökben szolgálatot:

Elnök: Ciotta János (1887–1895); Ribáry Sándor (1896–1897); Meynier Henrik (1898–1907).

Alelnök: Ribáry Sándor (1887–1895); Meynier Henrik (1896–1897); Kornfeld Zsigmond (1898–1907).

Igazgatóság: Steinacker Arthur (1887–1907); Rosenberg Félix (1887–1905); Engel Miksa (1887–1890); Ehrlich Emil (1887–1907); Cosulich Lajos (1887–1892 és 1897–1907); Frank Antal (1887–1892); Meynier Henrik (1887–1892); Radvánszky Géza (1887–1889); Walthier Gyula (1887–1892 és 1897–1907); Köflinger Frigyes (1890–1892); Dr. Reitz Emil (1890–1892 és 1897–1898); Goldmann János (1897–1907); Cunradi Jenő (1897–1902); Jálics Kálmán (1897); Kornfeld Zsigmond (1897); Vranczyány György (1897–1903 és 1905–1907); Dr. Heinrich Béla (1897–1904); Barcza Károly (1897–1907); Dr. Dall' Asta Szaniszló (1904–1907); Mauthner Emil (1904–1907).

JEGYZETEK / NOTES

1. Gulyás –Bali 2012: 41-52. o.
2. Gál 2018:199.
3. Fest – Holek 1896a:261.
4. Gerhard 2008.
5. MNL. P–1083; P–1134.
6. Pelles 2018a.
7. Compass 1881.
8. Compass 1885–1887.
9. Compass 1888; Fest – Holek 1896a.
10. Vesd össze: Kövér 2005.
11. Kövér 1896:320.
12. Fest – Holek 1896a.
13. Szász 1947.
14. Compass 1891.
15. Compass 1899.
16. Fest – Holek 1896b.
17. Compass 1882.
18. Compass 1900/1; Compass 1904/5.
19. Fest – Holek 1896b; Budapesti Hírlap 1886.
20. Látva a fiumei vállalat sikerét, a szabadkikötői státusz 1891-es megszűnése után a magyar 1881:VI; XLIV. ipartámogató törvénycikkekhez hasonlóan az osztrák kormányzat is kedvezményekben részesítette a saját iparát, így 1893-ban megalakult a trieszti rizshántoló, mely utána erős versenyt támasztott a fiumei üzemnek (Fest – Holek 1896b).
21. DAR. PO–1. 198–201.
22. Karaman 1974.
23. DAR. PO–1. 198–201.
24. Pogány 2007.
25. Szurovy 1993.
26. 1883:XXVIII. tc.
27. Compass 1912.
28. Pelles – Zsigmond 2018.
29. Oil Refinery.
30. Érdekeség, hogy az 1910-es években már a teherautó forgalom is megjelent a kőolaj-finomító területén. Az akkori vállalati vezetést érdekelte is a kérdés, hogy veszélyes-e a belső égésű autók jelenléte a gyárterületen belül, ám egy korabeli szakértő megnyugtatta a vállalatot mondván, hogy „[...] korunkban már oly tökéletesek a benzin-

- motoros gépjárművek, hogy tűzveszélytől esetükben nem kell tartanunk [...]” (DAR. TH. 692–1913–VIII–832.).
31. 1905–1908 között 32 sztrájk volt Fiumében, amelyek összesen 6027 munkás vett részt. Ezzel összesen 32 851 munkanap veszett el, amely összesen 144 141 K bérvesztést jelentett. Az 1908-as sztrájkban 14 darab (20 főnél többet foglalkoztató) nagyvállalat és 39 kisvállalat volt érintett (Thirring 1912).
  32. DAR. JU-5 Eln. 38–1911–I–88; DAR. JU-5 Ált. 377–I–2–8.
  33. Szurovy 1993; Oil Refinery.
  34. DAR. TH. 898–XXX-90.
  35. DAR. TH. Ált. 706–1913–IX–7140.
  36. DAR. PO–1. 198–201.
  37. DAR. PO–1. 199–201.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Budapesti Hírlap. <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BudapestiHirlap>.
- Compass (1875–1922): A Mihók-féle- és a Nagy Magyar Compassok 1875 és 1922 között: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/MagyarCompass/>
- DAR-179. PO-1: Državni Arhiv u Rijeci – Rijekai (Fiumei) Állami Levéltár. Camera di Commercio e d'Industria Fiume (1851–1923) – A Fiumei Kereskedelmi- és Iparkamara iratai (1851–1923).
- DAR. JU-5.: DAR-7. Kraljevski gubernij za Rijeku i Ugarsko-hrvatsko primorje 1870.–1918. – A Fiumei és magyar-horvát tengerparti királyi kormányzó iratai 1870–1918.
- DAR. TH.: DAR-46. Pomorska oblast za Ugarsko-hrvatsko primorje u Rijeci (1870.–1918.) – A Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai (1870–1918).
- Fest Aladár – Holek Sámuel (1896a): Fiume kereskedelme. In: Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Budapest. Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. 218–261.
- Fest Aladár – Holek Sámuel (1896b): Fiume ipara. In: Borovszky Samu – Sziklay János (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Budapest. Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása. 261–275. o.
- Gál Zoltán (2018): A magyar bankrendszer modernizációja és az egységes nemzetgazdaság kialakítása a századfordulón. In: Csibi Norbert – Schwarzwölder Ádám (szerk.): Modernizáció és nemzetállamépítés: Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Pécs, Kronosz Kiadó. 181–211. o.
- Gerhard Péter (2008): Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete. AETAS 23. évf. 2008. 3. szám. 25–45. o.
- Gulyás László-Bali Lóránt (2012): Ten years from the history of Fiume, 1914-1924. The Twentieth Century. 2012/2. 41-52. o.
- Karaman, Igor (1974): Fiume város gazdasági fejlődése a dualizmus korában. Századok 1974/1. 193–211. o.

- Kövér György (1896): Az Osztrák—Magyar Monarchia bankrendszerének fejlődése. Közgazdasági Szemle, XXXIII. évf., 3. sz. 312–324. o.
- Kövér György (2005): Bankárok és bürokraták. A Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905). AETAS 20. évf. 2005. 1–2. szám. 93–114. o. Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P–1083. Szabadkőműves szervezetek levéltára.
- Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P–1134. Sirius páholy 1901–1915.
- Oil Refinery: <https://www.rothschildarchive.org/materials/ar2005rijeka.pdf>
- Pogány Ágnes (2007): A magyar kőolajipar első évszázada: 1882–1989. HISTÓRIA: A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA. 29. (9–10) 56–61. o.
- Pelles Márton (2018a): La storia delle società industriali di Luigi Ossoinack (1875–1913). FIUME – RIVISTA DI STUDI ADRIATICI. 37. Gennaio-Giugno 2018. – N. 1–6. 59–72. pp.
- Pelles Márton – Zsigmond Gábor (2018): A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1918) – The Hungarian maritime trade history of Fiume (1868–1918). Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Szász Antal (1947): Banküzemtan. Budapest, TÉBE Kiadóvállalt M. Sz.
- Szurovy Géza (1993): A kőolaj regénye. Budapest. Hírlapkiadó Vállalat.
- Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. Budapest. Budapest székesfőváros háziyomdája.